

Література:

1. Кримінальний кодекс України. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv#n975>
2. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практич. посібник / О. О. Дудоров ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с. URL: <http://dudorov.com.ua/images/download/zbirnyk-pidruchnykiv-005.pdf>
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-582-5-50>

ЗАСАДА ЗАКОННОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Тарасюк Сергій Миколайович

*доктор філософії,
керуючий партнер АО «Тарасюк і Партнери»
м. Київ, Україна*

Концептуальним підґрунтям гарантійного механізму забезпечення прав і свобод особи у випадках застосування державного примусу виступає система засад кримінального провадження. Саме ця система, будучи нормативним втіленням базових конституційних цінностей, формує внутрішню логіку та баланс кримінального процесу, поєднуючи охоронну спрямованість із владно-примусовим впливом держави. Завдяки засадам кримінального провадження досягається гармонізація захисної та примусової складових процесу, забезпечується

їх взаємна узгодженість, нормативна стабільність і концептуальна послідовність правового регулювання.

Особливе місце в цій системі належить засаді законності, яка виконує інтегруючу та спрямовуючу функцію. Саме вона надає державному примусу легітимного характеру, встановлюючи чіткі межі, форми та способи його реалізації. Засада законності передбачає детальну нормативну регламентацію процесуальних процедур, визначає допустимі алгоритми поведінки суб'єктів кримінального провадження та покладає на них обов'язок неухильного дотримання вимог закону. У такий спосіб вона слугує ключовим інструментом запобігання свавільному втручання у сферу прав і свобод особи та забезпечує відповідність примусових заходів конституційним і процесуальним стандартам.

Слушною вважаємо позицію В. І. Козаченко, що в кримінальному провадженні додержання та реалізація засади законності є необхідною умовою його функціональної ефективності. Законність являє собою важливу гарантію ефективності провадження, виключає будь-які прояви свавілля, уседозволеності під час вирішення завдань кримінального провадження або можливість відступити від норм закону з міркувань посилення боротьби зі злочинністю, проведення більш швидкого і ефективного розслідування, вирішення кримінальної справи чи іншої доцільності [1, с. 40]. Даний підхід підтверджує, що законність є системою гарантією, що стримує державу від необґрунтованого застосування процесуального примусу та забезпечує дотримання мінімально необхідного рівня захисту особи від державного впливу.

Концептуально важливими є також позиції А. М. Мерник, Я. М. Радченко та К. К. Павленко, що рівень дотримання законності в кримінальному провадженні впливає на гарантування дотримання публічного інтересу суспільства та збереження основних прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та інших учасників кримінального процесу. Законність кримінального провадження являє собою важливий інструмент, що допомагає зміцнити загальнолюдську цінність права, а також об'єднати усіх учасників процесу навколо ідеї поваги й дотримання прав людини та основоположних свобод [2, с. 52; 3, с. 139].

Відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК України під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції, КПК України, міжнародних договорів та вимог інших актів законодавства. Цей припис передає основний зміст засади законності та закріплює універсальний та обов'язковий стандарт поведінки для всіх владних учасників кримінального провадження.

Разом з тим не всі науковці погоджуються з таким обмеженням змістовним наповненням засади законності. Так, В. В. Назаров вважає, що чинна редакція ч. 1 ст. 9 КПК України є загальноправовою нормою (ст. 19 Конституції України), а тому формальне повторення конституційного припису створює уявлення, що без його буквального дублювання у КПК України діяльність владних суб'єктів могла б втратити правомірний характер [4, с. 78]. Аналогічної позиції дотримується Д. А. Пеший, наголошуючи, що сучасне уявлення про законність не може обмежуватися лише точним і неухильним дотриманням вимог чинного законодавства, а тому уявлення про законність має суттєво змінитися [5, с. 28, 29].

На нашу думку, чинний підхід законодавця справді звужує зміст засади законності до рівня формального виконання норм закону, нехтуючи її ціннісною, гарантійною та змістовною природою. Така модель не враховує сучасного розуміння законності, виробленого практикою ЄСПЛ та конституційною юриспруденцією, а тому потребує значно ширшого й глибшого тлумачення. З огляду на зазначене вважаємо за необхідне концептуально переосмислити зміст ч. 1 ст. 9 КПК України та викласти її у наступній редакції: «Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, передбачені законом, який має бути чітким, передбачуваним та таким, що унеможливило свавільне втручання в права і свободи людини. Застосування заходів процесуального примусу допускається виключно за умов наявності законної підстави, необхідності, пропорційності та забезпечення ефективного судового контролю».

Важливо наголосити, що концепція законності, яка застосовується Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ), істотно виходить за межі традиційного для національного права уявлення про «формальну відповідність закону». Так, у справі «Полторацький проти України» (*Poltoratskiy v. Ukraine*) Суд постановив, що вимога «законності» у розумінні Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) не обмежується перевіркою дотримання внутрішньодержавних норм, а охоплює більш широкий спектр змістовних критеріїв [6, с. 16, 17]. Європейський стандарт законності в цьому сенсі являє собою інтегральну правову категорію, що передбачає оцінку якості національного законодавства, його передбачуваності, доступності та узгодженості із загальними принципами верховенства права. У цьому контексті цілком обґрунтованою є позиція М. Лоскутової, яка, аналізуючи підходи ЄСПЛ, виокремлює три основні критерії європейських стандартів законності: регламентованість втручання національним законодавством; якість закону; наявність законного рішення компетентного

органу. Дані критерії фактично виступають певними маркерами для оцінювання ЄСПЛ відповідності втручання в права людини вимогам ЄКПЛ, а саме щодо законності обмеження прав, затримання, законності втручання в приватне та сімейне життя [7, с. 179].

Принципово важливо для кращого розуміння змісту засади законності в кримінальному процесі чітко розмежувати функції органів державної влади, посадових осіб та громадян у сфері її забезпечення. Дослідження цього питання переконує, що хоча громадяни зобов'язані дотримуватися законів, поважати права та законні інтереси інших осіб і демонструвати законослухняну поведінку, обсяг їх відповідальності стосується загального режиму законності в суспільстві, а не процесуальної законності, що діє в межах кримінального провадження. На громадян не покладається обов'язок контролювати процесуальні рішення, гарантувати правильність дій слідчого чи прокурора або перевіряти чи відповідають дії державних органів вимогам кримінального процесуального закону. Такий підхід суперечив би засадничим принципам правової держави, адже саме органи публічної влади наділені владними повноваженнями і мають виключне право на застосування примусу. Лише вони здатні втручатися у сферу прав та свобод особи, створюючи ситуації, що потребують процесуальних гарантій. Таким чином, законність як засаду кримінального провадження слід розуміти виключно в контексті діяльності держави та її посадових осіб, на яких законом покладено обов'язок забезпечувати реалізацію, охорону та ефективний захист прав людини.

Література:

1. Козаченко В. І. Засада законності у кримінальному процесі Федеративної Республіки Німеччини та України : дис. ... канд. юрид. наук. К., 2018. 258 с.
2. Мерник А. М., Радченко Я. М. Принцип законності обмеження прав і свобод людини і громадянина. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 50–53.
3. Павленко К. К. Місце принципу законності в системі загальних засад кримінального провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Вип. 2. Т. 3. С. 137–141.
4. Назаров В. В. Засади кримінального провадження та проблеми їх реалізації під час досудового розслідування. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 76–82.
5. Пеший Д. А. Забезпечення законності у досудовому кримінальному провадженні : монографія. Київ : Вид. центр. «Кафедра», 2016. 149 с.

6. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

7. Лоскутова М. Основні критерії визначення законності відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 178–181.